

СОЦИАЛНИ ВЛИЯНИЯ НА НЕРАВЕНСТВОТО В ДОХОДИТЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Изследвано е влиянието на неравенството в доходите на домакинството върху избрани ключови аспекти на социалната сфера в България. Тези аспекти включват бедността и социалното изключване, материалните лишения, формирането на семейството, здравето, поддържането на дома, престъпността и субективните усещания за удовлетвореност и щастие. Въздействието на неравенството е анализирано както във връзка с динамиката на разглежданите процеси, така и по отношение на различните социални групи. Установено е, че неравенството влияе в по-малка степен върху развитието на социалните процеси, отколкото върху състоянието и диференциацията на отделните социални групи.

JEL: D31; I14; I32

1. Въведение

Неравенството в доходите на населението в една или друга степен детерминира социалното поведение на индивидите и оказва влияние върху формирането и развитието на различни процеси в социалната сфера. Целта на изследването е да се оцени доколко подходящото неравенство в България и неговите движещи сили въздействат върху развитието на ключови социални процеси като бедността и социалното изключване, материалните лишения, формирането на семейството, здравето, поддържането на дома, престъпността и субективните усещания за удовлетвореност и щастие. Стремелът е да се открият потенциалните социални въздействия в две плоскости: върху динамиката на изследваните процеси и върху социалната структура на тези процеси.

Влиянието на неравенството върху социалната структура включва следните измерения: образователно равнище, възраст, равнище на доходите и тип на домакинствата. Това позволява да се навлезе в по-голяма дълбочина на изследваните процеси и да се търсят по-тесни причинни връзки с неравенството. Използваната статистическа информация е от национални и международни източници с различна продължителност на повременните редове. В някои случаи достъпната информация

¹ Васил Цанов е проф. д-р в Института за икономически изследвания при БАН, секция „Макроекономика“.

засяга относително къс период (2005-2012 г.), което до голяма степен ограничава изводите за дългосрочното социално влияние на неравенството.

Социалните въздействия на доходното неравенство е проблематика, която е слабо застъпена в научната литература и особено в българската. В преобладаващата част от научните изследвания акцентът е поставен главно върху същността и развитието на отделните социални процеси, тяхната динамика и вътрешна структура. В по-малка част от публикациите се изследват и причинно-следствените връзки и взаимодействия (Nolan, Marx, 2009; Nolan, Whelan, 2007, 2011; Ward, et al, 2009, European Commission, 2010; Grosfeld, Senik, 2010). Тук акцентът е поставен главно върху оценяване на влиянието на доходното неравенство върху избраните социални процеси.

2. Развитие на неравенството в България

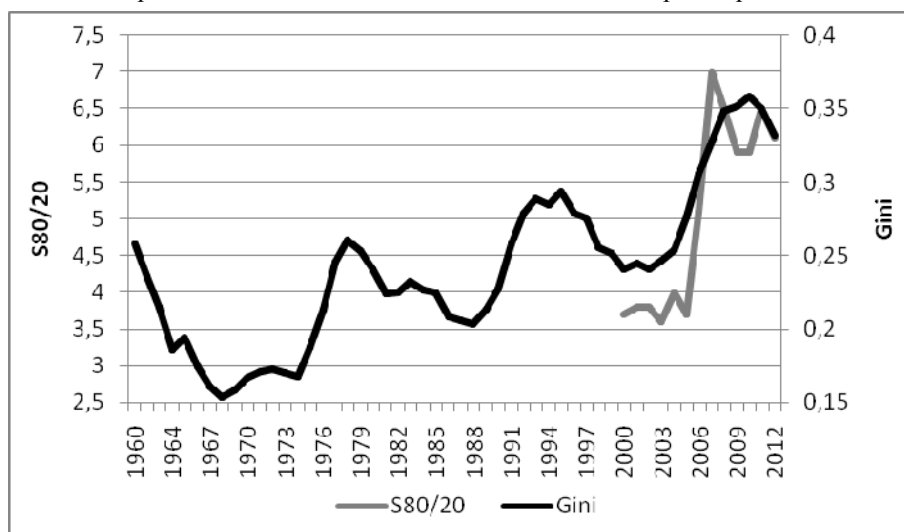
В световната практика се използват различни измерители на неравенството в доходите на населението (коефициентите на Джини, Тайл, Аткинсон, децилни съотношения и др). Както е известно, тези коефициенти притежават различна чувствителност по отношение на отделните части на доходното разпределение (ниските, средните и най-високите доходи). Тук динамиката на неравенството в доходите на населението се изследва с помощта на два показателя: коефициента на Джини и съотношението между доходите на 20% с най-високи и най-ниски доходи (S80/20). Коефициентът на Джини измерва доходното неравенство, като дава по-голяма тежест на средните интервали в разпределението на доходите, докато показателят S80/20 измерва неравенството между крайните интервали. Оценките на двата показателя са базирани на концепцията за еквивалентния нетен общ доход на лице от домакинството.

В еволюцията на неравенството в България през последните 50 години се редуват сравнително продължителни периоди на нарастване и намаляване, но общо за целия период е налице тенденция към увеличаване (вж. фиг. 1). Докато през на 60-те години на миналия век неравенството в доходите на домакинствата чувствително спада (с около 35%), то през 70-те години то нараства с 44%. През 80-те години отново се наблюдава продължителен период на понижаване, но относително слабо – с 5.5%.

Развитието на доходното неравенство от началото на прехода към пазарна икономика се характеризира с цикличност, типична за предходните периоди, но със значително по-къса продължителност. В неговата динамика се очертават два периода на ускорено нарастване и един продължителен период на понижаване. Първият период на увеличаване на неравенството (1990-1995 г.) е пряко следствие от социално-икономическото развитие на страната, провежданите реформи (главно през първата половина на 90-те години) и политиката по доходите. През него коефициентът на Джини се увеличава с 29% (от 0.22 през 1990 г. на 0.29 през 1995

г.), а поляризацията в доходите между 20-те процента най-бедни и най-богати се повишава от 4.8 пъти през 1992 г. на 6.6 пъти през 1995 г. (Цанов и др., 2012, с. 113).

Фигура 1
Развитие на неравенството в доходите на домакинствата през периода 1960-2012 г.



Източник: Frederick, 2011; SWIID, Version 3.1; Eurostat.

Основните движещи сили за повишаване на неравенството в доходите през този период могат да се обобщят по следния начин: на първо място, трябва да се отбележи реструктурирането на източниците на доходи. Различията в доходите от двата основни източника – работна заплата и социални трансфери, се увеличават въпреки техния намаляващ дял в общия доход. Делът на доходите от работната заплата в общия доход се понижава с по-високи темпове от този на социалните трансфери, което води до нарастване на различията между тях. На второ място, икономическата криза и провежданата компенсационна политика допринасят за засилването на диференциацията в доходите на различните категории домакинства. Компенсациите на работната заплата довеждат до увеличаване на различията в заплащането на труда между отделните категории трудещи се. Най-съществено нараства диференциацията между минималната и останалите заплати. Социалните трансфери (пенсии, социални помощи и обезщетения за безработни) се компенсират по различни схеми, което имплицира по-големи различия в доходите. На трето място, либерализацията на стопанската дейност довежда до появата на нови източници на доходи (частен бизнес, рентниерство, притежание на акции и др.), което стимулира неравенството в доходите на домакинствата. Независимо от това данните от домакинските бюджети показват, че тези източници нямат съществено влияние върху растящата диференциация през този период.

Следващата вълна на увеличаване на неравенството в доходите (2004-2008 г.) обхваща периода на икономически растеж, когато и двата показателя чувствително нарастват. Коефициентът на Джини се покачва с близо 30%, а различията в доходите на 20-те процента най-богати и най-бедни домакинства нарастат повишават от 4 пъти през 2004 г. на 6.5 пъти през 2008 г. Причината за това е увеличаването на диференциацията между трите основни източника на доходи: труд, пенсии и социални помощи (Цанов и др., 2012, с. 121). През този период ръстът на минималната работна заплата, средната пенсия и гарантирания минимален доход чувствително изостава от растежа на средната работна заплата. Следователно провежданата политика по доходите генерира увеличаване на неравенството между доходите на заетите, пенсионерите, работещите на минимална работна заплата и тези на социални помощи. С други думи, икономическият растеж през този период, съчетан с провежданата социална политика, не е насочен към редуциране на доходното неравенство. Нещо повече, на базата на данни от социологически проучвания за периода 2007-2011 г. се достига до извода, че икономическият растеж облагодетелства богатите и увеличава доходното неравенство (Захариев, 2011). В други изследвания върху неравенството в България сред основните причини се посочват равнището на образование, социалният статус на родителите и регионалната принадлежност (Христов, 2011, с. 7-8).

Продължителното понижаване на доходното неравенство в страната обхваща периода от 1996 до 2003 г. Неравенството, измерено чрез коефициента на Джини, намалява от 0.29 през 1995 г. на 0.25 през 2003 г., т.е. с 16%. По данни на домакинските бюджети съотношението между двата крайни интервала в доходите (S80/20) също спада от 6.6 пъти през 1995 г. на 3.6 пъти през 2003 г. Подобен тренд в развитието на неравенството се наблюдава и в други изследвания в тази област (Цанов и др., 2006; Николова и др., 2011).

Тенденцията към понижаване през този период намира обяснение както в динамиката на икономическото развитие, така и в политиката по доходите. Налице е благоприятно съчетаване на икономически растеж и политика по доходите, насочена към повишаване на ниските доходи. Въпреки че трудно може да се оцени прякото влияние на икономическия растеж върху намаляването на неравенството в доходите, очевидно е, че то създава благоприятни условия за провеждането на активни политики, водещи до неговото редуциране. Това може да се обясни с процеси, свързани с реструктурирането на икономиката, конюнктурата на външните пазари, външната миграция. Въздействието на тези процеси върху неравенството невинаги е еднозначно и разслояването на населението по доход притежава други вътрешни механизми, формиращи се от социално-политически фактори. Основно място сред тях заема политиката по доходите, заетостта и данъците. След 2007 г. се провежда политика на по-значително повишаване на минималната работна заплата, в резултат от което тя изпреварва растежа на средната заплата и намалява неравенството в трудовите доходи. Едновременно с това отношението на средната пенсия към средната работна заплата чувствително се подобрява (от 29.1% през 1997 г. до 42.7% през 2004 г.), което допринася за понижаване на диференциацията между доходите от

труд и пенсиите, както и за плавно намаляване на данъчната тежест върху заплатите и социалните осигуровки.

В условията на икономическата криза (2009-2012 г.) подходното неравенство в България бележи колебливо развитие със слаба тенденция към понижаване. Коефициентът на Джини се променя в диапазона между 0.33-0.36, а отношението между доходите на 20-те процента най-богати и най-бедни домакинства варира в тесните граници между 5.9-6.5 пъти. Слабите колебания в изменението на неравенството са пряко свързани с провежданата подходна и данъчна политика. Замразяването на минималната работна заплата и на заплатите в общественения сектор през периода 2010-2011 г. оказва положителен ефект върху повишаването на неравенството. Същото влияние има въведеният през 2008 г. плосък данък върху доходите на населението. Неговото въздействие обаче е еднократно и се отнася за 2009 г. През следващите години липсата на промяна в този данък не влияе върху неравенството. Намаляването на неравенството през 2011-2012 г. се дължи на комплекс от причини, сред които основно място заема политиката на увеличаване на минималната работна заплата от средата на 2011 г.

Освен макроикономическата политика по доходите и социалните трансфери върху неравенството оказват влияние и множество други микроикономически фактори. На базата на проведено емпирично изследване се установява, че основни източници на подходно неравенство в България са мястото на живеене, етническата група, броят на децата и броят на безработните в домакинството (Mintchev, et. el, 2010).

3. Неравенство и бедност

Равнището на бедност в България, измерено чрез методологията на Евростат (60% от медианния еквивалентен нетен доход), бележи динамика през последните 15 години, в която се редуват периоди на намаляване и увеличаване с ясно изразена тенденция към повишаване (фиг. 2, Панел А). През 1998-2002 г. делът на бедните намалява с около 2.2 процентни пункта (от 15.6% през 1998 на 13.4% през 2002). След чувствителното увеличаване на бедността през 2006 г. (около 4 процентни пункта) през следващите години делът на бедните се изменя в тесни граници (21-22%). Броят и равнището на бедните лица в страната не се променя съществено преди и след началото на икономическата криза. През 2007-2008 г. техният брой е около 1.6 млн. човека, а през кризисната 2009 г. спада на 1.56 млн. Очевидно увеличаването на пенсиите и минималната работна заплата през 2009 г. оказват положително въздействие за ограничаване на бедността. През 2010 г. броят на бедните лица бележи растеж с около 107.7 хил. човека, като достига 1.67 млн., а през 2011 г. намалява с близо 113.1 хил.

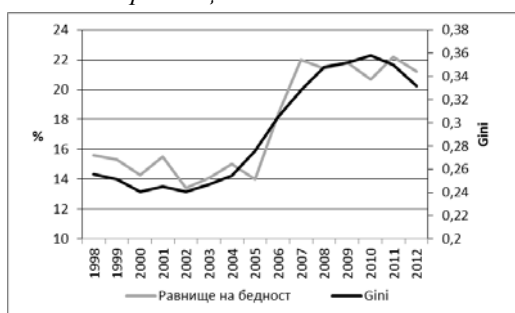
Тези флуктуации на бедността до голяма степен се дължат на провежданата политика по доходите. Замразяването на доходите в обществения сектор и пенсиите през 2010 г. до някъде допринасят за повишаване на неравенството и бедността на населението.

Същевременно увеличаването на минималната работна заплата през 2011 г. оказва положителен ефект върху бедността.

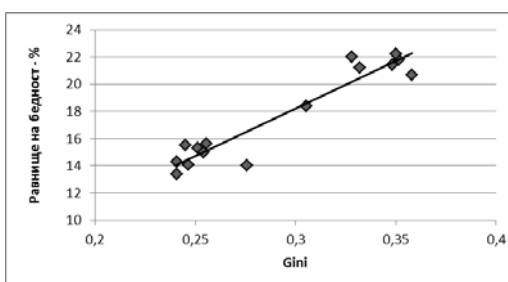
Фигура 2

Развитие и взаимодействие на неравенството и бедността в България през периода 1998-2012 г.

Панел А. Динамика на неравенството и равнището на бедност



Панел Б. Връзка между неравенството и бедността



Източник: Eurostat, НСИ.

В сравнителен план България е сред страните в ЕС с относително високо равнище на бедност. През периода 2005-2012 г. средното равнище на бедност в ЕС-27 се изменя в твърде тесни граници – 16.5-16.9%. Сред държавите с висок дял на бедното население през 2012 г. се открояват Гърция (23.1%), Испания (22.2%), Румъния (22.6%) и Хърватия (20.5%).

Динамиката на бедността у нас силно корелира с неравенството в доходите (фиг. 2, Панел В). Коефициентът на корелация е висок (0.95) и връзката между тях е положителна, което означава, че с увеличаването на неравенството в доходите бедността нараства. Очевидно неравенството в доходите на населението е основен рисков фактор за изпадане в бедност.

Разпространението на бедността сред различните социални групи е твърде диференцирано. Възрастното население, чиито доходи са предимно от пенсии, е с най-висок риск от бедност (вж. табл. 1). Делът на бедното население над 65 години бързо нараства, като през 2008 г. почти се удвоява, а през 2009 спада на близо една трета. Причината за това понижение е чувствителното увеличаване на ниските пенсии през 2009 г. През следващите години делът на бедното възрастно население слабо намалява, без това да е свързано с промени в пенсионната политика. Разпространението на бедността сред децата под 18 години е също голямо, като техният дял е над една четвърт. След началото на кризата той бележи трайно увеличаване. Следователно възрастните и младежите под 18 години формират основните възрастови рискови групи за изпадане в бедност.

Образователното равнище също се оказва сериозен диференциращ фактор за бедността. Основна рискова група са хората с ниско образование. Бедността сред тях е изключително висока и нараства по време на икономическата криза. Близо

половината от нискообразованите попадат в групата на бедните. Делът на бедните със средно и висше образование е сравнително малък (особено сред висшистите) и в динамичен аспект спада, но след 2009 г. слабо нараства.

Таблица 1

Разпространение на бедността според възрастта, образованието и вида на домакинството за периода 2005-2009 г.

	2006 (2005)	2007 (2006)	2008 (2007)	2009 (2008)	2010 (2009)	2011 (2010)	2012 (2011)
Равнище на бедност според възрастта							
Под 18 години	25.0	29.9	25.5	24.9	26.7	28.4	28.2
От 18 до 64 години	16.2	19.4	17.0	16.4	16.0	18.2	17.4
Над 65 години	19.9	23.9	33.8	39.3	32.2	31.2	28.2
Равнище на бедност според образованието							
Ниско	36.3	44.9	38.5	39.4	41.4	46.2	45.4
Средно	10.0	11.1	9.6	9.9	9.8	12.0	12.2
Висше	4.0	4.1	3.0	3.5	3.3	2.5	4.0
Равнище на бедност според типа домакинство							
Едно лице	36.7	45.1	55.4	58.4	50.9	51.2	45.3
Едно лице със зависими деца	30.6	33.5	38.3	30.9	42.3	35.4	42.5
Двама възрастни	13.9	16.1	22.8	24.7	19.9	19.2	17.7
Двама възрастни с едно зависимо дете	10.9	11.6	11.8	12.9	13.7	13.2	14.6
Двама възрастни с две зависими деца	20.8	21.3	14.6	15.5	16.3	16.4	16.7
Двама възрастни с три и повече зависими деца	64.9	71.0	74.2	67.9	65.2	78.2	61.0

Източник: Eurostat (EU-SILC).

Според типа на домакинството се очертават три основни рискови групи. Първата и най-значителна е групата на многодетните домакинства. Около две трети от тях живеят в бедност, като делът им чувствително варира. Втората група са самотните лица. Близко половината от едночленните домакинства са бедни. Това са предимно възрастни хора с ниски пенсии. Третата група представлява самотен възрастен със зависими деца. Високата и растяща бедност сред тях е резултат от факта, че един човек издържа останалите членове на домакинството.

Икономическата активност на населението е важен признак за попадането в групата на бедните. Бедността сред заетите лица (т. нар. работещи бедни) е ниска. През периода 2005-2011 г. делът на бедните заети се променя в рамките на 5-8% като през последните пет години достига до 7-8%. Основни детерминиращи фактори на бедността сред заетите са равнището на минималната работна заплата (МРЗ) и вида на трудовия договор. Изменението на минималната работна заплата през отделните години тясно корелира с промените в минималната работна заплата. Замразяването на МРЗ през 2010 г. стимулира увеличаването на дела на работещите бедни от 7.7% през 2009 г. на 8.2% през 2010. Същевременно повишаването на МРЗ през 2011 г.

допринася за редуцирането им с 0.8 процентни пункта. Видът на трудовия договор според продължителността на работното време се оказва важен диференциращ фактор. Бедността сред работещите на пълно работното време е повече от четири пъти по-ниска от тази на заетите на непълно. За първите бедността варира в рамките на 6-7% през последните пет години, докато при вторите тя се променя в диапазона 20-33%.

Безработните лица са сред най-силно засегнатите от бедността – около половината от тях живеят в бедност. През разглеждания период делът на бедните безработни варира в рамките на 47-56%, като през 2009-2011 г. те съставляват 48-52% от всички безработни.

Значителна част и от икономически неактивното население (незаети и пенсионери) попадат сред бедните слоеве в обществото. Близко една трета от незаетите са бедни. През 2008-2011 г. техният дял постепенно спада от 36.9% през 2008 г. на 31.3% през 2011 г. В развитието на бедността сред пенсионерите се открояват два периода. Първият обхваща 2005-2008 г. и се характеризира с непрекъснато увеличаване на бедността, когато делът на бедните пенсионери нараства от 18.3% през 2005 г. на 36.5% през 2008 г. През втория период бедността сред тази група намалява на 26.2% през 2011 г.

Новата концепция за социално изключване, дефинирана в стратегията „Европа 2020“, включва множество фактори, които в една или друга степен изолират индивидите. Социалното изключване се характеризира като многоаспектен показател, който обединява три основни фактора: равнище на бедност, материални лишения (депривация) и слаба работна интензивност на населението в трудоспособна възраст. На табл. 2 е показана еволюцията на показателя „риск от бедност или социално изключване“ както общо за страната, така и за отделните групи от населението според доходите, възрастта, образованието и вида на домакинството.

България е сред страните от Европейския съюз с високо равнище на риск от бедност или социално изключване, но с ясно изразена тенденция към понижаване. Докато през 2005 г. близо две трети от населението (4.7 млн.) се намират в риск от бедност или социално изключване, то през 2011 г. този дял намалява на 49.3% (3.6 млн.). Тъй като равнището на бедност остава почти постоянно, то основата причина за това драстично намаляване е понижаването на материалната депривация на българското население. Общата тенденция към намаляване на социалната изолация е характерна за почти всички социални групи.

Сред най-засегнатите от бедност или социално изключване са лицата с ниски доходи. Всички хора в групата с 20% най-ниски доходи остават социално дезинтегрирани през целия период. При тях равнището на бедност и материални лишения е най-голямо. Висок процент на социално изключване се наблюдава и при втората квантилна група, но за разлика от първата е налице тенденция към понижаване. Прави впечатление, че тази тенденция се ускорява с увеличаването на доходите на домакинствата. Това води до фрапантни различия между крайните квантилни групи по отношение на процента на изолация.

Таблица 2

Риск от бедност или социално изключване според доходите, възрастта, образованието и типа на домакинството за периода 2006-2012 г.

	2006 (2005)	2007 (2006)	2008 (2007)	2009 (2008)	2010 (2009)	2011 (2010)	2012 (2011)
Риск от бедност или социално изключване							
Общо	61.3	60.7	44.8	46.2	49.2	49.1	49.3
Риск от бедност или социално изключване според дохода							
Първи квантил	98.3	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Втори квантил	77.1	74.0	65.5	65.4	67.1	63.1	60.6
Трети квантил	57.5	59.3	38.0	40.1	45.2	43.3	42.5
Четвърти квантил	47.4	41.9	17.6	21.0	26.6	27.0	28.3
Пети квантил	26.1	28.6	3.5	4.4	7.0	12.3	14.9
Риск от бедност или социално изключване според възрастта							
Под 18 години	61.0	60.8	44.2	47.3	49.8	51.8	52.3
От 18 до 64 години	58.1	57.9	39.5	40.6	45.0	45.2	45.6
Над 65 години	73.7	71.1	65.5	66.0	63.9	61.1	59.1
Риск от бедност или социално изключване според образователното равнище							
Ниско	80.1	80.1	66.6	70.3	72.3	73.7	72.7
Средно	55.9	54.9	35.1	38.1	44.1	43.6	45.3
Висше	36.4	37.9	24.8	22.7	24.3	21.9	24.2
Риск от бедност или социално изключване според типа домакинство							
Едно лице	81.9	79.0	83.2	77.3	80.0	74.6	73.3
Едно лице със зависими деца	68.1	71.4	65.5	65.0	69.5	72.1	77.5
Двама възрастни	69.6	67.8	60.7	54.7	57.9	54.4	53.0
Двама възрастни с едно зависимо дете	45.9	45.6	38.0	34.4	42.7	36.1	42.7
Двама възрастни с две зависими деца	59.2	50.1	33.0	39.7	41.2	39.1	39.5
Двама възрастни с три и повече зависими деца	88.0	85.0	81.4	85.5	81.0	84.8	80.7

Източник: Eurostat (EU-SILC).

Рискът от бедност или социално изключване е най-голям в групите с висок процент на бедност: възрастните и младежите, хората с ниско образование, както и живеещите в едночленни домакинства и самотни родители със зависими деца. Процесът на редуцирането на социалното изключване не протича равномерно в отделните групи. Най-бавно той се реализира в едночленните домакинства и в тези със самотен родител и зависими деца.

Анализът на връзката между неравенството и бедността дават основание за два основни извода. Първият е, че динамиката на подходящото неравенство оказва съществено влияние върху развитието на бедността. Вторият извод е, че неравенството в доходите формира до голяма степен социалната структура на бедните. Разпространението на бедността сред различните социални групи дава

възможност да се идентифицират основните рискови групи, към които трябва да бъде насочена социалната политика за ограничаване и намаляване на бедността в страната. Това са главно 1) децата и възрастното население (вкл. пенсионерите); 2) нискообразованите лица; 3) едночленните и многочленните домакинства; 4) самотните лица, отглеждащи деца и 5) безработните.

4. Неравенство и материални лишения

Доходите на домакинствата са основен фактор, определящ техния жизнен стандарт и степента на задоволяване/незадоволяване на потребностите. Неравенството в доходите формира различията в степента на задоволяване на потребностите на отделните домакинства. Няма съмнение, че домакинствата с ниски доходи търпят по-големи материални лишения от тези с високи. Въпросът е доколко промените в неравенството водят до промени в материалните лишения. Материалните лишения са субективен показател, който характеризира лишенията на населението от определен набор материални блага, за които се смята, че осигуряват едно нормално съществуване.

Основният източник на информация за равнището на материалните лишения в България е ежегодно провежданото от НСИ изследване „Статистика на доходите и условията на живот (EU-SILC)“. Данните обхващат сравнително кратък период (2006-2012 г.). За целта са разработени множество показатели, но в това изследване е използван показателят „липса на 4 и повече блага от 9 позиции² поради ограничени финансови възможности“.

Равнището на материални лишения в България е твърде високо (вж. фиг. 3, Панел А). Въпреки по-ниското равнище след 2008 г. делът на населението с 4 и повече лишения остава твърде голям. Докато през 2006 г. на 10 човека от българското население всеки 6-ти е материално лишен, то през 2012 г. техният брой намалява на 4. В Европейския съюз (ЕС-27) процентът на населението с подобни материални лишения се променя в рамките 8-10%, т.е. около 1 от 10 човека. В резултат от икономическата криза след 2008 г. обхватът на хората, изпитващи материални лишения, се разширява както в България, така и в ЕС. Делът на тези лица у нас нараства от 41% през 2008 г. на 44% през 2012 г., а този в ЕС-27 – съответно от 8.2 на 9.9.

Връзката на неравенството и равнището на материални лишения е относително слаба (вж. фиг. 3, Панел Б). Коефициентът на корелация между тях е около -0.36, което показва, че промените в неравенството не оказват съществено влияние върху материалните лишения. Тази констатация е напълно логична, тъй като лишенията на хората зависят предимно от равнището на получаваните доходи.

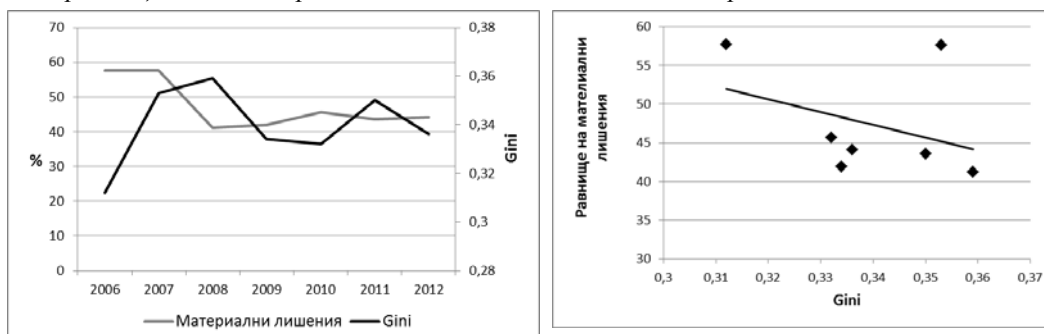
² Деветте позиции включват: плащане на наем и сметки за жилището; поддържане на адекватна топлина в жилището; посрещане на неочаквани разходи; консумация на месо, риба или еквивалентен протеин всеки втори ден; едноседмична почивка по време на отпуск през годината извън дома; притежаване на автомобил; притежаване на пералня; притежаване на цветен телевизор; притежаване на телефон.

Фигура 3

Развитие на материалните лишения и неравенството в България през периода 2006-2012 г.

Панел А. Динамика на неравенството и равнището на материални лишения

Панел Б. Връзка между неравенството и материалните лишения



Източник: Eurostat (EU-SILC).

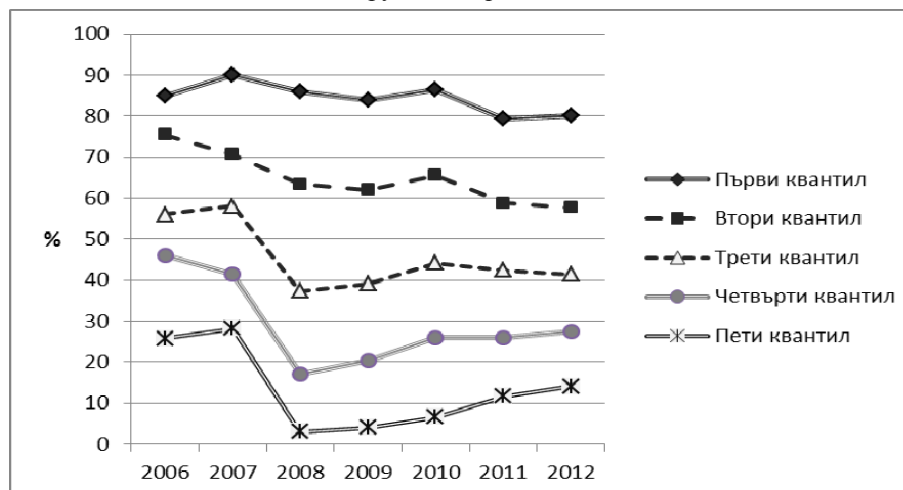
Промените в материалните лишения на населението пряко корелират с динамиката на доходите през този период. През 2005-2008 г. реалният общ доход на домакинствата се увеличава с около 11%, докато през 2009-2011 г. спада с близо 5%. Следователно повишаването на обхвата на населението с материални лишения е предимно резултат от намаляването на покупателната способност на доходите на населението.

Композицията на населението с материални лишения сред различните части на подоходното разпределение показва съществени различия както по отношение на равнищата, така и по отношение на тренда (вж. фиг. 4). Прави впечатление, че разпространението на материалните лишения обхваща всички подоходни групи. Степента на лишения сред хората с високи доходи (IV и V квантилни групи) е относително ниска, но с ясно изразена тенденция към увеличаване след 2008 г. Това е особено изразително и трудно обяснимо за групата с най-високи доходи. В нея делът на хората с лишения нараства от 3% през 2008 г. на 14% през 2012 г., т.е. близо пет пъти. Подобна динамика се наблюдава и в IV квантилна група. Обхватът на хората с лишения се разширява с около 10 процентни пункта (от 17% през 2008 г. на 27.5% през 2012 г.). Динамиката на материалните лишения във високодоходните групи слабо кореспондира с развитието на неравенството в доходите.

По-различна е динамиката на разпространението на лишенията сред населението със средни доходи (трети квантил). След 2007 г. обхватът на хората с лишения остава относително стабилен (37-41%) със слаба тенденция към повишаване. Очевидно разпространението на материалните лишения обхваща предимно високите подоходни групи и се разширява с увеличаването на доходите.

Фигура 4

Разпределение на населението с материални лишения според 20-процентни
подоходни групи за периода 2005-2011 г.



Източник: Eurostat, EU-SILC.

За разлика от средните и високите подоходни групи населението с ниски доходи (I и II квантилна група) има твърде висок процент на лишения, който обаче бележи тенденция към понижаване. Около 80-90% от бедното население (20-те процента с най-ниски доходи) е лишено от 4 и повече основни материални блага. Динамиката на обхвата на материалните лишения сред бедното население не съответства на промените в неравенството. Тази констатация е валидна и за втората подоходна група, в която делът на хората с лишения намалява през целия период.

Направените констатации за връзката между депривацията на населението и неравенството в доходите дават основание за извода, че тя е относително слаба. Промените в неравенството не генерират съответни изменения в разпространението на материалните лишения. Те са по-скоро функция на равнището на доходите, отколкото на неравенството.

5. Неравенство и социален живот

Социалната кохезия в едно общество е функция на множество социални, икономически, културни и ментални фактори. Икономическото неравенство, бедността и материалните лишения са сред факторите, ограничаващи социалните контакти в обществото. Същевременно менталността на хората, начинът на живот и други причини от психологичен, нравствен и битов характер могат да се окажат противодействащи фактори на неравенството.

Населението на България не страда от липсата на контакти с роднини, приятели и колеги. По данни на регулярните изследвания на European Social Survey по-малко от 2% от населението не осъществяват социални контакти (табл. 3). Тази част от населението може да се смята за напълно изолирана от социалния живот в страната. Групата на социално неактивните, дефинирана като неосъществяващи контакти и имащи срещи един път месечно, съставлява относително малка част от населението (около 16%). Преобладаващата група в българското общество е тази на социално активните (имащи ежедневни контакти и няколко пъти седмично). Това са хората, които водят активен социален живот, постоянно осъществяват срещи със своите познати, колеги и родственици. Ако към тази група се прибави и групата, осъществяваща срещи веднъж седмично, то повече от половината от населението на България може да се приеме за социално активното.

Таблица 3

Показатели за социална кохезия (%)

	2006 г.	2009 г.	2010 г.
Социално изолирани (нямащи контакти)	2.5	1.8	1.7
Социално неактивни (имащи контакти един път месечно)	16.4	15.7	15.9
Социално активни (няколко пъти седмично, всеки ден)	42.9	45.9	43.3
Коефициент на Джини	0.31	0.35	0.36

Източник: European Social Survey.

В динамичен аспект не се наблюдават съществени промени върху социалната активност на населението. Делът на социално изолираните слабо намалява, а този на неактивните и активните се запазва.

Промените в динамиката на индикаторите за социална кохезия трудно могат да се асоциират с равнището и динамиката на доходното неравенство, бедността и материалната депривация. Неравенството в доходите на населението и тенденцията към неговото увеличаване през последните години не съответстват на понижаването на социалната изолация и още повече на високата социална активност на българското население. Подобна констатация е валидна и за влиянието на материалната депривация върху честотата на социалните контакти, въпреки че нейното намаляване е предпоставка за повишаване на социалната активност.

6. Формиране на семейството и неравенството

Моделът на българското семейство през последните 30 години бележи процес на развитие, който съответства на световните тенденции в тази сфера. Развитието се изразява главно в либерализация на междуличностните отношения, което води до разнообразие на реално функциониращите форми на семейство. Това се обуславя от редица социално-икономически, психологически, демографски и други фактори, специфични за отделната страна. Основните тенденции в развитието на българското семейство се изразяват в следното: намаляване на раждаемостта и броя на децата в

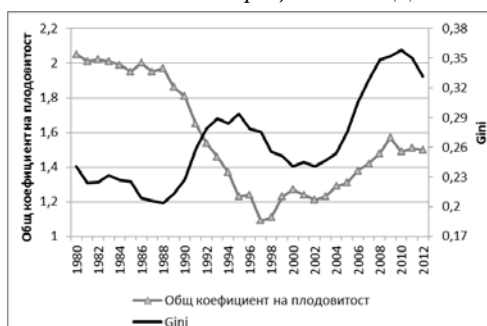
семейството; намаляване на сключените бракове и увеличаване на разводите; увеличаване на броя на извънбрачните раждания и др. Тези тенденции формират картината на съвременното българско семейство.

Плодовитостта на българските жени през последните 3 десетилетия чувствително спада (фиг. 5, Панел А). Степента на плодовитост се понижава от 2.05 през 1980 г. на 1.50 през 2012 г. Процесът на намаляване е с различна интензивност и посоки на развитие.

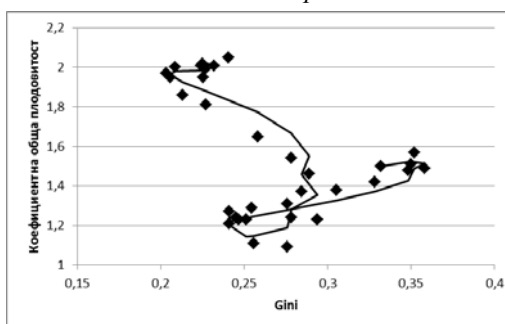
Фигура 5

Динамика на общата плодовитост и неравенството (1980-2012 г.)

Панел А. Коефициент на обща плодовитост и коефициента на Джини



Панел Б. Взаимодействие между плодовитостта и неравенството



Източник: Eurostat.

През 80-те години на миналия век намаляването протича със слаба интензивност, като в общи линии плодовитостта се запазва на репродуктивното равнище. От началото на 90-те години този процес се ускорява, като през 1997-1998 г. достига най-ниско равнище (1.1 деца). Очевидно влошаването на жизнения стандарт на населението вследствие на продължителната рецесия на българската икономика (1991-1997 г.) оказва съществено негативно влияние върху раждането и отглеждането на деца. Настъпилите подобрения в икономическото развитие на страната след 1998 г. се отразяват положително върху плодовитостта. Коефициентът на плодовитост през този период трайно нараства, като достига 1.6 деца през 2009 г. Последващият спад през годините на сегашната криза показва силната зависимост на плодовитостта от икономическото развитие на страната и промените в жизнения стандарт на населението.³

Развитието на плодовитостта не може да се обясни чрез изменението на неравенството. Връзката между тях е относително слаба (коефициентът на корелация е около -0.43). Влиянието на неравенството върху коефициента на обща плодовитост е разнопосочно (вж. фиг. 5, Панел Б). В продължение на дългите периоди на понижаване и увеличаване на плодовитостта коефициентът на Джини се променя

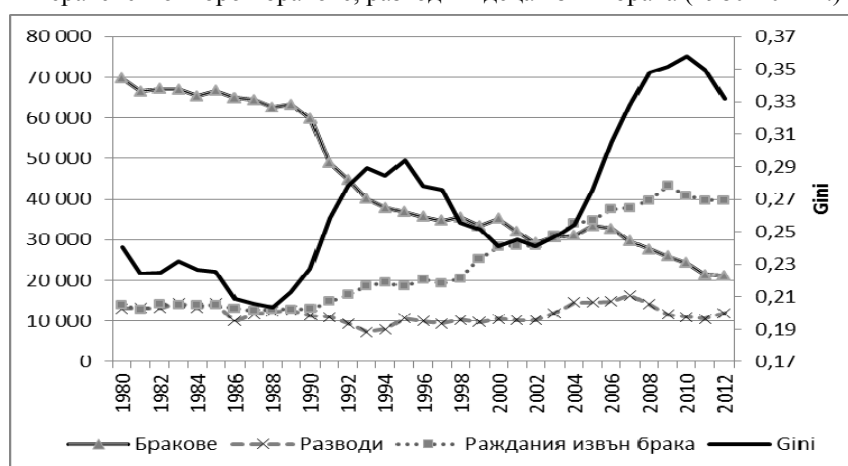
³ Подробен и задълбочен анализ на тенденциите в раждаемостта и промените в репродуктивния модел на страната в периода 1961-2009 г. е представен в Калоянов, 2011.

твърде често, като посоките на развитие са противоположни. Промените в динамиката на плодовитостта по-скоро съответстват на измененията в икономическото развитие на страната.

Успоредно с намаляването на раждаемостта настъпват промени във формирането на семейството. Осъществява се преход от семейства, формирани на брачна основа, в такива, основани на извънбрачно съжителство. През 80-те години този процес е твърде слаб. Броят на сключените бракове започва да намалява, а този на разводите се снижава в по-малка степен (фиг. 6). През 1980-1990 г. броят на сключените бракове спада с 14%, а този на разводите с 13%. Този процес е съпроводен и с намаляване броя на извънбрачните деца (с около 6.9%).

Фигура 6

Неравенство и брой бракове, разводи и деца извън брака (1980-2012 г.)



Източник: Eurostat.

Съществена промяна в модела на семейството настъпва след 1990 г. Броят на сключените бракове непрекъснато намалява, докато този на разводите проявява колеблива тенденция на развитие. За две десетилетия броят на браковете спада с повече от 59%, като в този спад се редуват периоди на задържане и ускоряване на процеса. Динамиката на разводите през този период е значително по-различна. Редуват се периоди на спад (1990-1994 и 2007-2010), на задържане (1995-2002) и на растеж (2003-2007). След 1990 г. броят на родените извънбрачни деца бележи трайна тенденция към увеличаване. Той нараства повече от три пъти, а делът им в новородените през последните години превишава броя на новородените по време на брака.

Влиянието на неравенството в доходите върху формирането на българското семейство трудно може да се оцени на базата на съществуващата статистическа информация. Сравнявайки тренда в развитието на неравенството (коефициента на Джини) с този на сключените бракове, разводите и извънбрачните деца, се вижда, че те са твърде различни. Нещо повече, цикличните колебания в неравенството трудно

могат да се впишат и изведат като причина за тренда на показателите, формиращи българското семейство. Следователно няма емпирични доказателства за връзката между неравенството и формирането на българското семейство.

7. Неравенство и здраве

Няма съмнение, че неравенството в доходите в една или друга степен въздейства върху здравословното състояние на хората. Основание за подобно твърдение дава затрудненият достъп на населението с ниски доходи до качествени медицински услуги поради ограничени финансови ресурси. Независимо от това трудно може да се оцени влиянието на неравенството върху здравето на населението на базата на съществуващата статистическа информация. Основните показатели, характеризиращи здравословното състояние (продължителност на живот, заболявания и др.), не са свързани с равнището на доходите, поради което не е възможно да се направи пряка връзка между тях. Единство субективните оценки на хората за тяхното здравословно състояние, базирани на данни от Изследване на доходите и условията на живот (EU-SILC), са в състояние да дадат една, макар и по-обща, представа за степента на въздействие.

Съпоставянето на изменението на очакваната продължителност на живот и неравенството в доходите, измерено чрез коефициента на Джини през последните 50 години (вж. фиг. 7) дава основание за следните изводи относно тяхното взаимодействие. Първо, и двата показателя бележат тенденция към нарастване въпреки колебанията в развитието. Второ, цикличните колебания в развитието и на двата показателя не съвпадат по време и продължителност. Докато през 60-те години очакваната продължителност на живот при раждане се увеличава и достига повече от 71 години, неравенството чувствително намалява. Този растеж се дължи на едновременното покачване на очакваната продължителност на живот както на мъжете, така и на жените, но при жените той е по-силно изразен (вж. фиг. 8). През 70-те и 80-те години очаквана продължителност на живот се колебае в рамките на 71-71.5 години, а неравенството в доходите преминава през периоди на растеж и спад. През първата половина на 90-те години продължителността на живот слабо намалява, докато неравенството силно нараства. От средата на 90-те години очакваната продължителност на живот бележи плавно повишаване, като през 2012 г. достига 74.4 години. В рамките на тези 16 години тя нараства с 3.6 години. В същото време неравенството бележи периоди на понижаване и увеличаване. Трето, несъвпадението в посоките на развитие на очакваната продължителност на живота и неравенството дават основание за извода, че връзката между тях е относително слаба. Показателен в това отношение е фактът, че през периодите на понижаване и повишаване на неравенството през последните 16 години очакваната продължителност на живот се увеличава.

Трендът в развитието на очакваната продължителност на живот плътно следва този на социално-икономическото развитие на страната през последните 22 години. Продължителната икономическа рецесия, обхванала страната след началото на

реформите към пазарна икономика (1990-1997 г.), съвпада със спада на очакваната продължителност на живот. През периода на бързото и стабилно икономическо развитие на страната след 1998 г. се реализира и най-силното увеличаване на продължителността на живот. Следователно икономическото развитие на страната оказва съществено влияние върху продължителността на живот.⁴

Фигура 7

Развитие на очакваната продължителност на живот при раждане и неравенството в доходите, 1960-2012 г.



Източник: Frederick, 2011; SWIID, Version 3.1; Eurostat.

Различията в очакваната продължителност на живот между мъжете и жените (вж. фиг. 8) се изразяват в два аспекта: по отношение на равнищата и на динамиката. Освен, че жените живеят по дълго от мъжете, при тях периодите на намаляване на очакваната продължителност на живот са по-редки и къси. Общо за последните 30 години очакваната продължителност на живот на жените се увеличава с 3.5 години, а тази на мъжете с 1.8 години. Тези различия обуславят растящия джендър разрыв в очакваната продължителност на живот. Докато през 1980 г. разликата между тях е 5.4 години, то през 1990 г. тя е 6.7, а през 2012 г. – 7 години.

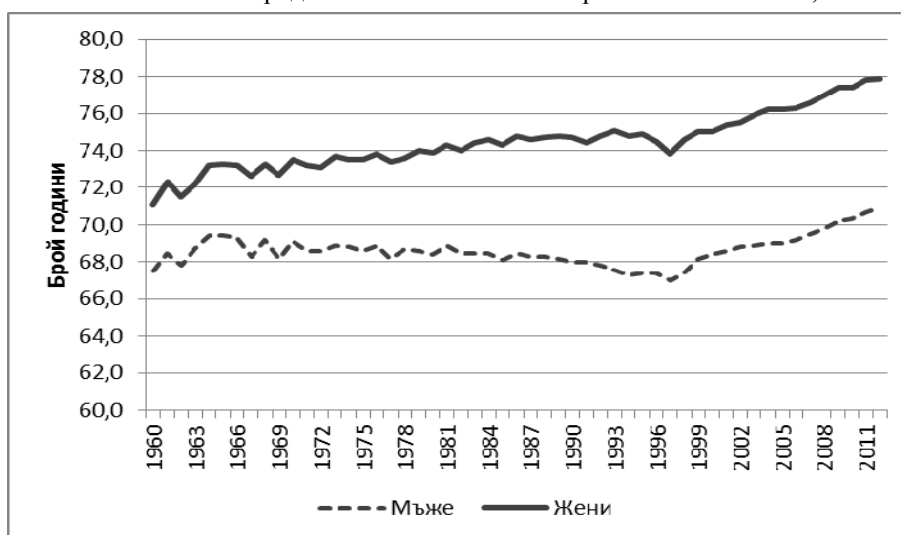
Образователното равнище е важен фактор, влияещ върху очакваната продължителност на живот в България. Неравенството в очакваната продължителност на живота според достигнатата степен на образование е твърде съществено. Особено големи са различията между населението с ниско образование и със средно и висше образование (табл. 4). Очакваната продължителност на живот на висшистите е с около 11 години по-голяма, отколкото на хората с ниско

⁴ Други фактори, формиращи очакваната продължителност на живота, са изследвани в Калоянов, 2011.

образование. Значително по-малки са разликите между населението с висше и средно образование (с около 2.7-2.4 години) с тенденция към понижаване.

Фигура 8

Развитие на очакваната продължителност на живот при мъжете и жените, 1960-2012 г.



Източник: Eurostat.

Таблица 4

Очаквана продължителност на живот според равнището на образование, 2006-2010 г. (години)

	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.
Основно и по-ниско	66.3	66.7	66.6	67.1
Средно	75.2	75.5	76.0	75.9
Висше	77.9	78.1	78.6	78.4

Източник: Eurostat (ISCED 1997).

Приемливо обяснение на това неравенство може да се търси в няколко аспекта. На първо място, хората с високо образование живеят в по-добри материални условия. Те притежават ресурси, които им осигуряват по-добро здравеопазване и достъп до здравни услуги. Второ, тези хора работят в по-благоприятни условията на труд, имат по-ниска интензивност и са изложени на по-малко неблагоприятни стресови фактори. Трето, от съществено значение са социално-психологичните фактори (високообразованите хора водят по-здравословен начин на живот, имат по-голям социален и психологически капитал).

Самооценката на индивидите за тяхното здравословно състояние се основава на данни от EU-SILC и обхваща сравнително къс период. Сравнително малка част от българското население оценява своето здравословно състояние като много лошо и лошо (табл. 5). През последните седем години техният дял бележи трайна тенденция

към снижаване. Докато през 2006 г. всеки втори от десет човека намира своето здраве за лошо/много лошо, то през 2012 г. всеки един от десет обявява лошо здравословно състояние. По-голяма част от българското население оценява своето здраве като добро и много добро. Делът на тези хора нараства и достига повече от две трети от цялото население. Развитието на собствените оценки за здравословното състояние не съответстват на динамиката на неравенството през разглеждания период. Очевидно повишаването на неравенството не корелира с подобряването на оценките за здравословното състояние.

Таблица 5

Собствена оценка на здравословното състояние (много добро/добро и много лошо/лошо), 2006-2012 г. (% от населението)

	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Много лошо и лошо	18.2	17.1	13.9	13.0	12.3	11.9	11.9
Много добро и добро	60.5	61.8	62.2	65.2	67.2	67.1	66.6
Коефициент на Джини	0.305	0.328	0.348	0.351	0.358	0.350	0.332

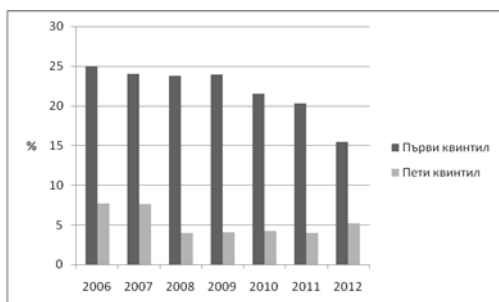
Източник: Eurostat (EU-SILK).

Неравенството в доходите обаче се оказва важен диференциращ фактор в субективните оценки за здравето. Оценките на хората, попадащи в двете крайни квинтилни групи, са твърде диференцирани по отношение на лошото здраве и в по-малка степен по отношение на доброто (фиг. 9, Панел А). Около една четвърт от населението с ниски доходи оценява своето здравословно състояние като лошо, докато при богатите този дял е много нисък (4-7%). През 2012 г. в първата доходна група се наблюдава тенденция към намаляване на лошите оценки, а при най-високата – слабо повишаване.

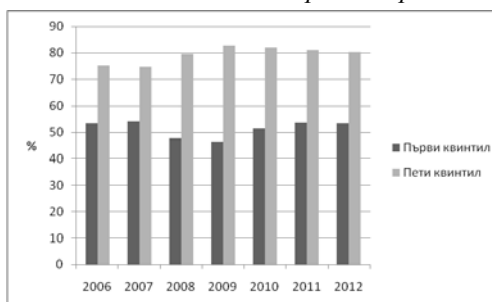
Фигура 9

Собствена оценка на здравословното състояние (много добро/добро и много лошо/лошо), 2006-2012 г.

Панел А. Много лошо и лошо



Панел Б. Много добро и добро



Източник: Eurostat (EU-SILK).

Различията в оценките на хората за добро здраве между двете квинтилни групи не са толкова силно изразени. По-голяма част от тези с високи доходи (над 75%) оценяват своето здраве като добро и много добро (вж. фиг. 9, Панел Б). Техният дял нараства

до 2009 г., като достига 82%, а след това слабо намалява. При ниските доходи оценките за добро здраве са в рамките на 45-52% и с тенденция към увеличаване след 2009 г.

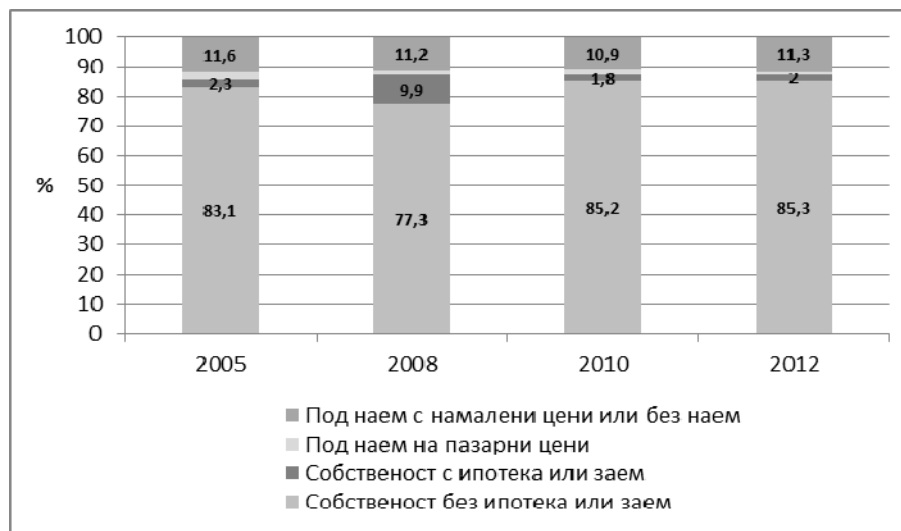
8. Неравенство и жилищна собственост

Традиционна черта на българското население е стремежът да притежава и живее в собствено жилище. Десетилетия наред това се запазва като основна цел на всяко българско семейство независимо от материалните и финансовите затруднения, съпътстващи покупката на такова. Поради тази причина дялът на българите, живеещи в собствено жилище, е твърде висок в сравнение с повечето страни от Европейския съюз. Според преброяванията на населението около 80% от населението през 1985 г. обитават собствено жилище. През 1992 г. този дял се повишава на 91.3%, през 2001 г. на 92.1%, а през 2011 на 87.2%.

Структурата на населението според собствеността през последното десетилетие слабо се променя в посока към увеличаване дела на собствените жилища (вж. фиг. 10). По данни на EU-SILC дялът на населението, живеещо в собствени жилища през 2005 г., е 85.4%, през 2008 г. нараства на 87.2%, а през 2012 г. остава на равнището от 87.4%. Общо за периода 2005-2012 г. дялът на населението със собствено жилище се увеличава с 2 процентни пункта.

Фигура 10

Население според статуса на собственост, 2005-2012 г.



Източник: Eurostat (EU-SILC).

Повечето от собствените жилища са без ипотечни кредити и заеми. Независимо от това през 2008-2009 г. е регистриран чувствителен скок в ипотечното им кредитиране. Делът на хората в собствени жилища с ипотека или заем през 2008 г. нараства близо 4 пъти в сравнение с 2005 г. Икономическата криза от 2009 г. драстично свива ролята на ипотечния пазар за покупка на жилище.

Живеещите под наем съставляват сравнително малка част от населението на страната. Техният дял слабо се променя в посока към понижаване. Основна част от населението под наем живеят в общински или ведомствени жилища, където наемът е регулиран и по принцип е под пазарните равнища. Техният дял в общото население остава относително стабилен със слаба тенденция към намаляване. Населението на България, което живее под наем на пазарни цени, е твърде малобройно и се колебае в зависимост от миграционните процеси. Обикновено миграцията е в посока от малките към големите градове и е свързана с намирането на работа. Увеличаването на миграционния поток след 2007 г. се отразява върху растежа на дела на хората, наемащи жилища на пазарни цени.

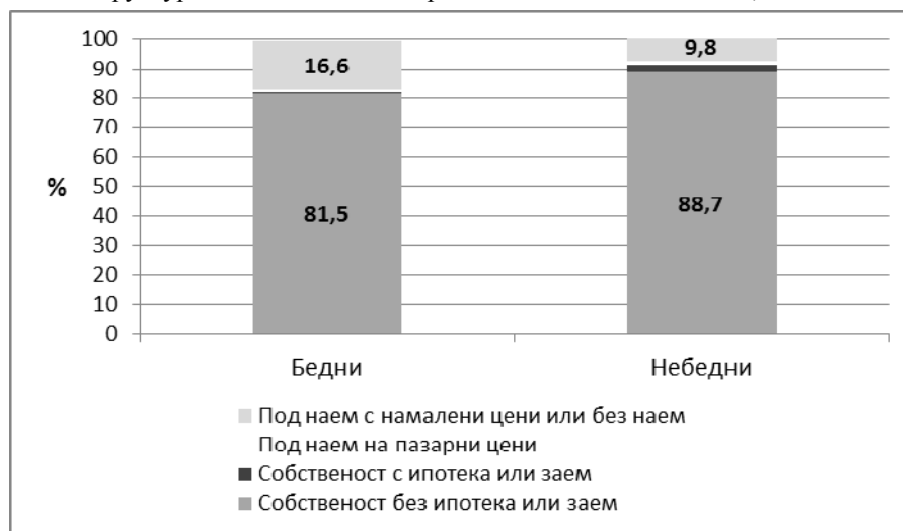
Различията в разпределението на хората според собствеността и подоходната група не са съществени, което не означава, че равнището на доход няма определящо значение. На фиг. 11 е представено населението според формата на собственост и статуса бедност (дефиниран като 60% от медианния еквивалентен нетен доход). Основна част от бедното население (под 60% от медианния еквивалентен нетен доход) през 2012 г. обитава собствени жилища (82%). Вероятно това са жилища, придобити преди изпадането в бедност, тъй като 81.5% от хората нямат ипотечни и кредитни задължения. Делът на бедните с ипотечни кредити е пренебрежимо малък (0.4%). Друга отличителна особеност на бедните хора е високият процент на живеещите под наем с цени под пазарните. Те заемат общински или държавни жилища и плащат символичен наем. Едва 1% от бедното население плаща наеми по пазарни цени.

Структурата на собствеността на населението с доходи над границата на бедност се различава от тази на бедните, но в общи линии тя остава твърде сходна. Освен по-високият дял на хората, обитаващи собствени жилища (91.2%), делът на тези с ипотечни кредити е значително по-съществен (2.5%), а по-голяма част от небедните наемат жилища по пазарни цени (1.4%). Очевидно по-високите доходи осигуряват по-добри възможности за придобиване на собствено жилище или наемането на такова.

Представените различия в собствеността на бедните и небедните показват, че неравенството в доходите не оказва съществено влияние върху жилищната собственост в България. Населението и от двете подоходни групи обитава предимно собствени жилища, като техният дял остава стабилен във времето. Вероятно влиянието на неравенството се изразява в размера и качеството на жилищата.

Фигура 11

Структура на населението според собствеността и бедност, 2012 г.



Източник: Eurostat (EU-SILK).

Разходите за жилище съставляват относително нисък процент от общите разходи на българските домакинства. По данни на Бюджети на домакинствата в Република България 2013 за периода 2000-2011 г. техният дял в общия разход варира в интервала на 12-15%, но с тенденция към увеличаване (табл. 6). Единствено по време на високия растеж на доходите (2007-2008 г.) делът им спада под 14%.

Таблица 6

Разходи за жилище (% от общите разходи)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Разходи за жилище	12.3	12.1	13.6	14.1	13.8	14.0	14.0	12.5	13.6	14.5	14.3	14.1	15.3	14.2

Източник: НСИ.

Наднормената тежест на разходите за жилище, измерена с показателя “степен на обремененост на разходите за жилище”, дефиниран като процент от населението, чийто общ разход за жилище надвишава 40% от располагаемия нетен доход, показва, че относително малка част от българското население има жилищни разходи, надвишаващи 40% от располагаемия нетен доход. По данни на EU-SILC степента на обремененост на разходите за жилище през 2009 г. е 5.9% при средно за ЕС-27 10.1%. Съществени различия в тежестта на жилищните разходи върху домакинския бюджет се наблюдават по отношение на собствеността. Собствениците на жилища изпитват значително по-малки затруднения, отколкото наемателите. При живеещите под наем на пазарни цени делът на населението с висока обремененост на жилищните разходи

за 2009 г. е 30.8%, а на собствениците с ипотечни кредити – десет пъти по-нисък (3%). Неравенството в доходите е също основен диференциращ фактор. Делът на бедното население с високи жилищни разходи (20.2%) е 10 пъти по-голям от този на небедните (2.2%).

9. Неравенство, престъпност и наказание

Престъпността в едно общество е следствие от множество икономически, психически и социални причини. Неравенството в доходите е една от основните предпоставки за осъществяването на престъпления главно с цел облагодетелстване. Обикновено този вид престъпления (кражби и обири на жилища) се извършват от лица с ниски или без доходи. Голяма част от престъпленията, свързани с насилие, трафик на наркотици и др., не зависят от ниските доходи. Те се осъществяват от лица както с ниски, така и с високи доходи. Следователно връзката между неравенството в доходите и престъпността не може да се дефинира точно и еднозначно. Още повече, че анализната статистическа информация не позволява да се направят ясни и категорични изводи за връзките и взаимодействията между тях.

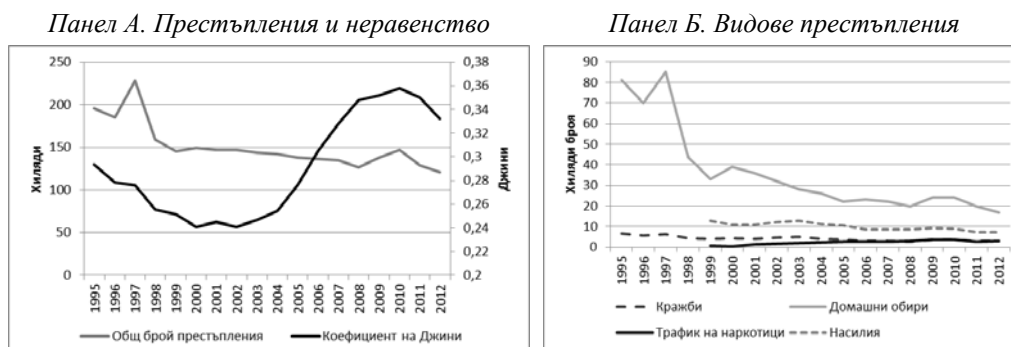
Статистиката на регистрираните в полицията криминални престъпления обхваща сравнително къс 18-годишен период (1995-2012 г.). От втората половина на 90-те години броят на регистрираните престъпления чувствително намалява (вж. фиг. 12, Панел А), предимно през годините на икономически растеж и намаляване на неравенството в доходите. Общият брой на регистрираните престъпления през 2000-2012 г. спада с около 18.8%. По време на остра икономическа криза (1997 и 2009 г.) се наблюдава нарастване на престъпността, което потвърждава корелацията между икономически растеж и престъпност. През периода на увеличаване на неравенството (2002-2010 г.) престъпността намалява до 2008 г., а след това нараства до 2010 г. Очевидно връзката между неравенство и престъпност не е съществена. Това се потвърждава и от ниския коефициент на корелация между тях (-0.30).

Намаляването на регистрираните престъпления обхваща почти всички видове престъпност (вж. фиг. 12, Панел Б). Най-силно понижаване е характерно за домашните обири (от 81 хил. през 1995 г. на 17 хил. през 2012 г.) и на кражбите (повече от 2 пъти). Единствено престъпленията, свързани с трафика на наркотици, трайно се увеличават – в рамките на 10-годишен период техният брой нараства с повече от три пъти.

Въпреки понижаването на престъпността през последните 15 години броят на осъдените лица се увеличава (фиг. 13). Особено интензивно е нарастването през началните години на прехода. За периода 1993-2000 г. броят на осъдените се увеличава с повече от четири пъти (от 6935 през 1993 г. на 30 405 през 2000 г.), а през периода на икономическия растеж той се запазва на равнището между 27-30 хил. човека.

Фигура 12

Брой престъпления по видове и неравенство, 1995-2012 г.



Източник: Eurostat, НСИ.

Фигура 13

Брой осъдени лица, 1989-2012 г.



Източник: НСИ.

Осъдените за кражби лица заемат основно място сред осъдените. През 90-те години техният дял в общия брой осъдени нараства от една трета на повече от половината, а след това намалява. След 2000 г. се повишава делът на осъдените за други престъпления като престъпления по транспорта и съобщенията, както и свързани с притежаването и разпространението на наркотици.

Общата тенденция към спад на престъпността се отразява върху намаляването на жертвите от престъпните действия. По данни на European Social Survey около 21% от населението декларира, че през 2006 г. са били жертва на обири. През 2008 и 2010 г. този процент намалява съответно на 15.2 и 15.7. Очевидно е налице подобряване на публичната безопасност.

10. Неравенство и субективно усещане за удовлетвореност от живота и щастие

Социологическите изследвания през последното десетилетие показват, че голяма част от българското население демонстрира изключително ниско равнище на удовлетвореност от живота и щастие (Златанова, 2010; Ковачева и др., 2008). Субективните усещания за благополучие, удовлетворение от живота и щастие се формират под въздействието на социално-икономически, културни и битови фактори. Неравенството в доходите, образователното равнище и пазарът на труда в една или друга степен оказват влияние върху тези усещания, но трудно могат да се фаворитизират като доминиращи (Derek, et al, 2009; Richard, 2006).

По данни на Европейското социално изследване (European Social Survey) българите изразяват относително ниска степен на удовлетвореност от живота. Средната оценка по десетстепенна скала (0-10) е 4.7 точки за 2006 г., 4.3 за 2008 г. и 4.7 за 2010 г. Промените в степента на удовлетвореност през този период, макар и незначителни, могат да се обяснят с икономическата криза. Високата безработица, понижаването на доходи и несигурността на работните места увеличават песимизма на хората. Сравнявайки двете крайни ситуации на удовлетвореност (напълно удовлетворени и напълно неудовлетворени), се вижда, че делът на крайно неудовлетворените е значително по-висок от напълно удовлетворените (табл. 7).

Таблица 7
Относителен дял на напълно и ненапълно задоволените от живота, 2006-2010 г. (%)

	2006	2009	2010
Напълно удовлетворени	8.4	9.1	7.9
Напълно неудовлетворени	3.5	2.7	4.2
Коефициент на Джини	0.305	0.352	0.357

Източник: European Social Survey.

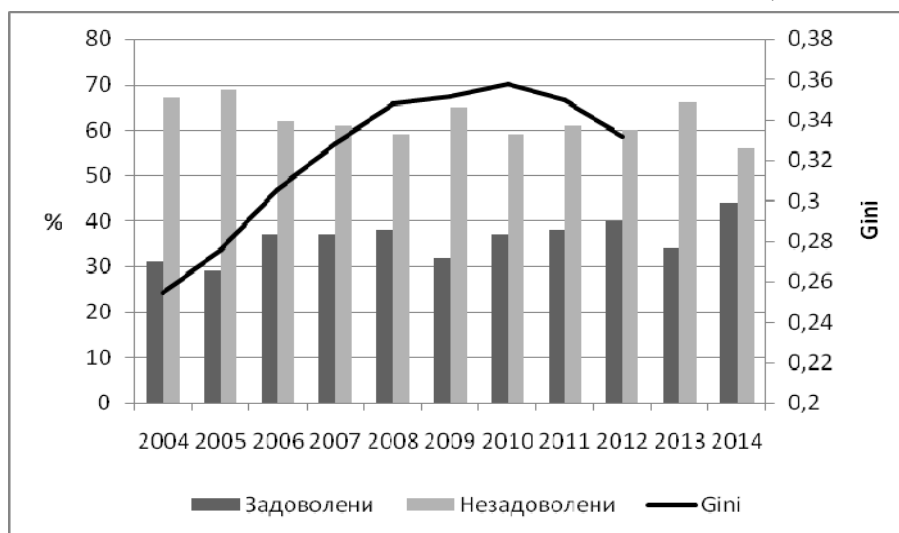
Подобна картина за удовлетвореността от живота чертаят и данните от проучванията на Евробарометър (Eurobarometer) за периода 2004-2014 г. (вж. фиг. 14). Повече от половината от българския народ изпитва неудовлетвореност от живота. Промените в степента на удовлетвореност силно корелират със състоянието на икономиката и равнището на доходите през този период и в по-малка степен с неравенството в доходите.

Реализираният висок икономически растеж и респ. увеличението на доходите през периода 2004-2008 г. допринася в значителна степен хората да се чувстват по-удовлетворени от живота. Същевременно ефектите от кризата върху удовлетвореността на хората са силно негативни.

Неудовлетвореността на българите е най-силно изразена от населението над 40 години. Близко две трети от тях изказват неудовлетворение от своя начин на живот. По-голяма удовлетвореност от живота изпитва младото поколение – повече от половината от тях са доволни от начина си на живот.

Фигура 14

Относителен дял на задоволените и незадоволените от живота лица, 2004-2014 г.



Източник: Eurobarometer.

Усещането на българите за щастие не е по-различно от това за удовлетвореността от живота. Средните оценки за щастие според десетбална скала са малко над 5 точки, като едва през 2010 г. те слабо се подобряват (табл. 8). За разлика от екстремалните оценки на удовлетвореност при тези за щастие ситуацията е по-различна.

Таблица 8

Равнище на щастие, 2006-2010 г.

	2006 г.	2009 г.	2010 г.
Средно равнище на щастие (точки)	5.2	5.2	5.4
Относителен дял на напълно нещастните (% от населението)	5.1	5.1	5.2
Относителен дял на напълно щастливите (% от населението)	5.3	6.4	6.2

Източник: European Social Survey.

Делът на хората, деклариращи пълно щастие, е по-висок, отколкото на напълно нещастните и показва по-бързо подобрене. Тези промени в оценките за щастие трудно могат да се обяснят единствено със социално-икономическата ситуация в България и неравенството. Вероятно определящо значение има влиянието на други причини. Независимо от това оценките за щастие на българското население са едни от най-песимистичните в ЕС.

11. Заключение

Направените оценки за влиянието на неравенството в доходите върху състоянието и развитието на социалните процеси в българското общество дават основание за следните няколко обобщаващи оценки:

Първо, еволюцията на неравенството в доходите оказва непосредствено въздействие върху динамиката на ограничен брой социални аспекти. Най-съществено е влиянието върху развитието на бедността. Периодите на понижаване и увеличаване са почти идентични, а позицията на основните рискови социални групи не се променя.

Второ, влиянието на неравенството в доходите се изразява предимно върху различията в материалната обезпеченост и жизнения стандарт, здравословното състояние и поведението на различните социални групи. Диференциацията между тях е пряк резултат от неравенство. Особено силно се проявяват различията между социалните групи по отношение на материалните лишения, здравословното състояние и бедността.

Трето, икономическото развитие на България в много случаи въздейства съществено върху социалните процеси. Динамиката на показателите, свързани с материалните лишения, плодовитостта на жените, продължителността на живот и престъпността, удивително съвпадат с икономическото развитие на страната. През периодите на просперитет тези показатели се подобряват, а в условията на криза се влошават.

Използвана литература

- Захариев, Б. (2011). Икономическо състояние на домакинствата – тенденции, очаквания, нагласи. – Институт „Отворено общество“, Политики, N 8. http://politiki.bg/?cy=222&lang=1&a0i=223804&a0m=readInternal&a0p_id=872.
- Златанова, В. (2010). Бедност и качество на живот – неравенства в европейския контекст. Институт по социология на БАН, http://www.balkans21.org/2010_6/zlatanova_6_3.pdf.
- Калоянов, Т. (2011). Промени в модела на раждаемостта на жените в Р България в условията на пазарна икономика. – Икономически алтернативи, N 3, с. 29-44.
- Калоянов, Т. (2011). Анализ на промените в средната продължителност на предстоящия живот в градовете и селата на България през периода 1984-2009 г. – Икономически алтернативи, N 1, сс. 25-43.
- Ковачева, С., Манолова, П., Кабаиванов, Ст. (2008). Качество на живот и труд в обединена Европа. Сравнителен доклад от международно изследване. Център за регионални изследвания „Нова Европа“, Пловдив, <http://www.projectquality.org>.
- Христов, С. (2013). Неравенството в България – динамика, сравнителен анализ и причини. ИПИ, http://ime.bg/var/images/Inequality_full_text.pdf.
- Цанов, В., Богданов, Б., Белева, И., Коцева, М., Стоянова, К., Мирчева, Д., Цветков, А. (2006). България: предизвикателствата на бедността – 2003, НСИ.
- Цанов, В., Шопов, Г., Белева, И., Христосков, Й., Луканова, П. (2012). Пазарът на труда и социалната защита в икономическото развитие на България (1990-2011). АИ „Проф. Марин Дринов“.
- European Commission. (2010). Poverty and Social Exclusion Report. DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels.

- Gregory, Derek; Johnston, Ron; Pratt, Geraldine; Watts, Michael; Whatmore, Sarah. (eds.). (2009). "Quality of Life". Dictionary of Human Geography (5th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Grosfeld, I., Senik, C. (2010). The emerging aversion to inequality. – *Economics of Transition*, 18, p. 1-26.
- Nikolova, S., Markov, N., Nikolov, B., Dochev, N. (2011). Inequality and Public Policy: A Country Study for Bulgaria. – Working Papers, 095, Centre for Economic and Strategic Research. The wiiw Balkan Observatory.
- Nolan, B., Marx, I. (2009). Inequality, Poverty and Social Exclusion. – In: Salverda, W., Nolan, B. and Smeeding, T. (eds). *Oxford Handbook of Economic Inequality*. Oxford: Oxford University Press.
- Nolan, B. and Whelan, C. T. (2011). *Poverty and Deprivation in Europe*. Oxford: Oxford University press.
- Nolan, B. and Whelan, C. T. (2007). On the Multidimensionality of Poverty and Social Exclusion. – In: Micklewright, J. and Jenkins, S. (eds.). *Poverty and Inequality: New Directions*. Oxford: Oxford University Press.
- Mintchev, V., Boshnakov, V., Naydenov, A. (2010). Sources of Income Inequality: Empirical Evidence from Bulgaria. – *Economic studies*, N 4.
- Richard, L. (2006). *Happiness: Lessons from a New Science*. London: Penguin.
- Ward, T., Lelkes, O., Sutherland, H. and Tóth, I. G. (eds.). (2009). *European Inequalities: Social Inclusion and Income Distribution in the European Union*. Budapest: TÁRKI Social Research Institute Inc.